

BUDAPEST
NEMZETISÉGI ÁLLAPOTA
ÉS MAGYAROSODÁSA

AZ 1881-DIKI NÉPSZÁMLÁLÁS EREDMÉNYEI SZERINT.

IRTA

KŐRÖSI JÓZSEF

A M. T. AKADÉMIA LEV. TAGJA,
A FŐVÁROSI STATISZTIKAI HIVATAL IGAZGATÓJA.

Felolvasatott a magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági és
statisztikai bizottságának 1882. május 17-én tartott ülésében.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

II. OSZTÁLYA.

EGY GRAFIKAI ÁBRÁVAL.

Ára 30 kr.

BUDAPEST, 1882.

A M. T. AKADÉMIA KÖNYVIRADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

BUDAPEST

NEMZETISÉGI ÁLLAPOTA

ÉS MAGYAROSODÁSA

AZ 1881-DIKI NÉPSZÁMLÁLÁS EREDMÉNYEI SZERINT.

IRTA

KŐRÖSI JÓZSEF

A M. T. AKADÉMIA LEV. TAGJA,

A FŐVÁROSI STATISZTIKAI HIVATAL IGAZGATÓJA.

Felolvastatott a magyar Tudományos Akadémia nemzetgazdasági és statisztikai bizottságának 1882. május 17-én tartott ülésében.

KIADJA

A MAGYAR TUDOMÁNYOS AKADÉMIA

II. OSZTÁLYA.

EGY GRAFIKAI ÁBRÁVAL.

BUDAPEST, 1882.

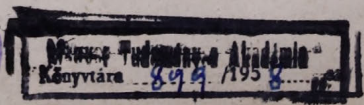
A M. T. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

219034

BUDAPEST
NEMZETISÉGI ALPISZÉK
ÉS MAGYARODASZ
KÖRÖKÖZSÉG

Budapest, 1882. Az Athenaeum r társ. könyvnyomdája.

I.

Visszapillantás Pest városa régibb nemzetiségi viszonyaira.

A főváros nemzetiségi történetében legalább három korszakot kell megkülönböztetnünk: az önálló magyar királyság idejét; a török uralmat, és a törökök kiűzése után való korszakot

Midőn egy évtizeddel ezelőtt a Pest városi levéltárban kutattam oly adatok után, melyekből a két évszázaddal ezelőtt létezett nemzetiségi állapotra következtetni lehetne, szerencsés valék oly okmányra akadni, mely az 1686-dik, tehát a törökök kiűzésének évéből származván és az akkor uralkodó nemzetiségi viszonyokra igen érdekes világot vetvén, így a főváros nemzetiségi története újabb szakának egyik kiindulási pontjául szolgálhat. A Pesten peres ügyekben megforduló vidékiek t. i. panaszt emeltek az ellen, hogy Pest város tanácsában *senki sincs, a ki magyarul tudna*; minek következtében magasabb helyről külön magyar tolmácsot kellett oda ki nevezni. ¹⁾

Hajdanában másként állt a dolog. Azon kutatásokból, melyeket érdemdús tudósunk dr. Rómer Flóris, valamint már előtte Podhradczky és Rupp tettek, kitűnik, hogy Pest város lakossága a török uralom korszaka előtt, mondhatni, tökéletesen magyar vala.

---

¹⁾ A Pest városi tanács németsége kitűnik egy 1688. évbeli leiratóból is, melyet a Pest városi statisztikai Évkönyvben 1874-ben közzétettem és melyből kitetszik, hogy a tanácsban magyar-német tolmácsokul Georg Hassel és Johann Kristof von Karpfenstein küldettek ki. Ugyanezen Karpfenstein család nevére volt elnevezve egy józsefvárosi utca is, melyet 15 évvel ezelőtt, elég helytelenül, Pontykó-utczára fordítottak (jelenleg pedig Kún-utca).

Statisztikai adatok híjában nincs más ismervünk a nemzetiségi állapot felismerésére, mint az előforduló nevek hangzása, a mi a régi állapotok teljes sötétségébe legalább némi világosságot vet.

Különös érdekekkel birnak e tekintetben az előljáróság tagjainak névjegyzéke, minthogy t. i. ezekből némileg megítélhetni, mily nemzetiség volt a társadalmi tekintetben előbbrevaló:

Ime néhány példa a török elfoglalást megelőző időből:

1413-ban, *Podhradczky* által idézett okmány szerint, ¹⁾ következő tagokból állott Pest város tanácsa: Benthek, a város bírása; Sartor (Szabó) Bálint, Pakas Mihály, Tennyé Mátyás, Litteratus (Deák) Egregius és Carnifex (Mészáros) János.

1465-ben, szintén *Podhradczky* szerint: ²⁾ Olchvay András, bíró; Harminczados Bálint, Magnus (Nagy) Endre, Lenkus György, Thewgyartó Albert, Kelemfewldi János és Carnifex (Mészáros) Mátyás.

1537-ben, ugyancsak *Podhradczky* szerint: ³⁾ Zewch (= Szöcs) Endre, másképp Kenczi, bíró; Zabó Endre, Zabó György, Zabó Gáspár, Harminczados Dénes, Litteratus (Deák) Ferencz, Sárkewci (= Sárközi) Bálint, Thethey Illés, Berki Ambróz, Chyzar János, Mysy Ozvald, Nagh József és ifj. Zewch Balázs.

1483-ban, *Rómer* szerint, ⁴⁾ Waci Gál bíró; Andreas Magnus (Nagy), Bornemyza Mátyás, Farkas János, Taxony Mihály, Litteratus (Deák) Mihály, Kalmár György, Kelemfewldi Pál, Seres Máthé, Megery Bálint, Lapidica (Kőmives) István, Petrycz Bálint és Nemegy Balázs.

1487-ben, szintén *Rómer* szerint, ⁵⁾ Waczy Gál bíró; Magnus András, Zekel László, Kelemfewldi Pál, Fekethe Albert, Petrycz Bálint, Carnifex György, Taxony Jakab, Megyery Bálint, Seres Máthé, Zegedy Pál, Beke Jakab, Kemyves István a város előljárói.

¹⁾ *Podhradczky József*: Buda és Pest szab. kir. városok volt régi állapotjokról. 98. l.

²⁾ U. o. 101. l.

³⁾ U. o. 103. l.

⁴⁾ *Rómer Flóris*: A régi Pest. 64. old.

⁵⁾ U. o.

1497-ről *Rómer* egy házátiratási okmányt közöl, a melyen majdnem kivétel nélkül csak magyar nevek találhatók. ¹⁾

»Valódi örömmel tapasztaljuk — úgy szól ez alkalommal *Rómer* — hogy Pest-Budán ezen korszakban a bíróság, a választott polgárok és a házak tulajdonosai, bár más nemzetbeliek is említetnek, majdnem egyáltalán magyarokból állottak, mi a lakók hasonló viszonyáról is eléggé tanúskodik.«

Ugyanezen örvendetes tényről tanúskodik továbbá azon tény, hogy a városi bírák és polgármesterek a török idő előtt majdnem mind magyar nevéek. Közöljük pl. *Rupp* nyomán a Pest városi bírák és polgármesterek jegyzékét : ²⁾

1281 előtt *Farkas* (»villicus«). — 1281 után *Hencz* gróf. — 1323. *Miklós* mester. — 1326—1336. *Simon* gróf (máskép *Peterman Simon*). — 1413. *Benthek*. — 1440. *Farkas László*. — 1444—1447. *Gubachi Ferencz Gergely*. — 1452. *Jarnachi Miklós*. — I. *Mátyás* alatt: *István* deák; *András* (kelenföldi bíró). — 1466. *Borosjenei Mátyás*. — 1465—1466. *Olchvay András*. — 1481 előtt *Kalmár Pál*. — 1486. *Váczy Pál*. — 1487. *Báthi György*. — 1508. *Thewgyártó Lőrincz*. — 1537. *Kenczi Zewch András*.

A törökök kiűzése után azonban gyökeresen elváltoztak a viszonyok, legalább a hatóság körében. Ha a polgármesterek névsorán végignézzünk, hiába keresnénk azok közt, századunk negyvenes évei előtt, magyar hangzású nevet. ³⁾

¹⁾ »Dorottya Chanady Benedek özvegye *Cocus Demeternek* alsó s *Zakachy* (szintén *Cocus*?) Balázs felső szomszédjai közt, Chanady Péterrel pedig délre szemben fekvő háza irányában álló házat nemes *Bodó Mihálynak* és utódjainak 450 aranyforintért eladván, az okmány homlokán ezen neveket olvassuk : *Zegedy Pál Judex-et*, *Tamás Bálint Literatus* (Deák) *Konrad*, *Imre*, *Balás Pellifices* (Szűcs); *Taxony Mihály*, *Csapó György* (fenebb *Carnifex*?) *Lapicida* (Kőműves) *János*, *Petrycz Bálint*, *Kalmán Péter*, *Clipeator* (*Chyzar*) *Gergel*. esküdt polgárokat.«

²⁾ *Rupp Jakab* : Budapest és környékének helyrajzi története (Pest, 1868.) 285. l.

³⁾ Ime azok jegyzéke (ismét *Rupp* nyomán) : I. *Pest városi bírák* : 1692—1708. *Proberger Jakab*. — 1708—1709. *Lennerszbergi Lenner János*. — 1710. *Proberger Jakab*. — 1714. *Eisensteini Eiserich Sámuel*. 1717—20. *Lennerszbergi Lenner Mihály*. — 1720. *Sautermeister Fer. József*. — 1723. *Neander János*. — 1725. *Eisensteini Eiserich Sámuel*. — 1727—30. *Sautermeister Fer. József*. — 1731—33. *Partl Gáspár Antal*. —

1686-tól fogva, másfél századon át, német vala Pest város hatósága, német volt annak közigazgatási nyelve és németek voltak a hivatalnokok is, olyannyira, hogy a múlt századból származó könyvekben néha alig ismerhetni rá a magyar hangzású nevekre, annyira eltorzítva irták be azokat.

Vajjon azonban német volt maga a lakosság is?

Erre határozott nemmel felelhetünk.

Pest városában még a török uralom után való időben is és daczára az ezután következő német gyarmatosításoknak, a magyarok száma mégis mindig legalább egy ötödét tette a lakosságnak.¹⁾

Ez iránt meggyőződést szerezhetünk, ha végignézzük azon adókivetési lajstromokat, melyeket időközönként a »porti«-nak portánként való kivetésére összeállítottak.

A legrégebb efféle lajstrom, melyet találhattam, az országos levéltárban létezik és az 1715-dik évre vonatkozik. A fővárosi statisztikai hivatal birtokában pedig létezik egy az 1737,

---

1441. Kerschbaumer Tobiás. — 1749. Partl Gáspár Antal. — 1751—1758. Mosel József. — 1759. Kerschbaumer Tóbiás. — 1762. Mosel József. — 1769. Josephy György. — 1771. Mosel József. — 1773—74. Josephy György. — II. *Pest városi polgármesterek*: 1773—74, 1777—81. Mosel József. — 1783. Papics János. — 1785. Hülf Bálint, őrnagy. — 1789—90, 1791—96. Kregar Mihály. — 1807—10. Kögl János József, lovaskapitány. — 1813. Weidinger János. — 1819—21—24—26—29. Fellner Benedek. — 1829—38. Seeber Károly. — 1841. Eichholz (Tölgyessy) János. — 1843—48. Szepessy Ferencz. — 1848. Rottenbiller Lipót. — 1849. Lechner János, Rottenbiller Lipót, Kölber Ferencz. — 1850—51. Terezy Szilárd. — 1851. Friedrich György. — 1852. Appiano József, Krászonyi József. — 1856. Conrad Gusztáv. — 1860—61. Rottenbiller Lipót. — 1861—64. Krászonyi József. — 1864—67. Rottenbiller Lipót. — 1867—69. Szentkirályi Mór. — Rupp felsorolását a következő adatokkal pótoljuk: 1868—73. Gamperl (Gyöngyösy) Alajos. Az 1873-dik évben következett be a főváros egyesítése, kinevezett főpolgármesterrel és választott polgármesterrel. Azóta mostanig mint főpolgármester Ráth Károly, mint polgármester Kamermayer Károly, mint alpolgármesterek Gerlóczy Károly és Kada Mihály működnek.

¹⁾ Épen ennél fogva pedig megengedhető, ha azon tényt, hogy a város polgármesterei közt mindig csak nemmagyarokat találunk, nem tekinthetjük pusztá véletlennek, hanem e tekintetben magasabb helyről származó, határozott célzatosságot vélünk felismerhetni.

valamint egy az 1750-ik évre vonatkozó ilyen adókivetési lajstrom. ¹⁾

Az eredmény a következő vala:

Hangzás után ítélve volt a beirt nevek közül:

	1715	1737	1750
magyar	35	269	365
német	100	693	908
tót	4	68	107
szerb	12	92	95
olasz, latin és kétséges	29	17	171
Összesen:	180	1139	1646

Ha ezen adatokat arányszámokra átszámítjuk, úgy találjuk, hogy 100 adózó közül volt:

	1715	1737	1750
magyar	19·44 ⁰ / ₀	22·46 ⁰ / ₀	22·17 ⁰ / ₀
német	55·55 ⁰ / ₀	57·77 ⁰ / ₀	55·16 ⁰ / ₀
tót	2·22 ⁰ / ₀	5·67 ⁰ / ₀	6·50 ⁰ / ₀
szerb	6·66 ⁰ / ₀	7·68 ⁰ / ₀	5·77 ⁰ / ₀
olasz, latin és kétséges	16·11 ⁰ / ₀	6·42 ⁰ / ₀	10·40 ⁰ / ₀

Nem kevesebb érdekesek azon észlelések, melyeket a polgárságba fölvelt új tagok neveiből következtethetünk.

A följegyzések 1686-tól egészen 1848-ig terjednek. Kiszemelvén ezek közül a határozottan magyar hangzású neveket, a következő eredményre jutottam:

¹⁾ E két kézirat Frey József fővárosi bizottsági tag szives ajánlása folytán jutott a főv. statisztikai hivatal könyvtárába. Czimük: »Portions-Anschlag Einer Königl. Frey-Stadt Pest die Bürger und Inwohner von 1-ten November 1736 bis Letzten October 1737 betreffend« és »Portions Anschlag Sambt Empfangs Lista Einer Königl. Frey-Stadt Pest Sowohl Eine Ehrsambe Burgerschaft, als auch Namentlich allhiesige Inwohner betreffend. Pro Anno Militari 17⁵⁰/₅₁.« Az első kivetés összesen 6555 forint 15 denárt eredményezett, míg tizenhárom év után az adóösszeg majdnem megkétszerezedett, 11128 frt 92 denárt tévén.

	Összesen fölvelt polgárok száma	Köztük magyar
XVII. század 1686—1700-ig	345	120 = 34·8 ^o / _o
XVIII. század I. negyedében	374	65 = 17·4 ^o / _o
» » II. »	659	101 = 15·3 ^o / _o
» » III. »	949	147 = 15·5 ^o / _o
» » IV. »	1456	239 = 16·4 ^o / _o
Összesen a XVIII. században:	3438	552 = 16·0 ^o / _o
XIX. században 1801—10	1115	253 = 20·9 ^o / _o
1811—20	726	157 = 21·6 ^o / _o
1821—30	834	175 = 19·9 ^o / _o
1831—40	917	170 = 18·5 ^o / _o
1840—48	1132	167 = 14·7 ^o / _o
Összesen a XIX. sz. első felében	4724	922 = 19·5 ^o / _o
<i>Mindössze 1686-tól 1848-ig, tehát 162 év alatt</i>	8507	1594 = 18·7°/_o

Látjuk tehát, hogy a török uralom alóli felszabadulás után következő első években a letelepedők *erős harmada* magyar vala! Ezen kedvező arány azonban, a német telepedések hatása alatt, a XVIII. századon át felére, azaz 16°/_o-ra, szállt alá. A XIX. század két első évtizedében a magyarság érezhetőleg kezdett ismét erősödni. Meglepő azonban azt tapasztalnunk, hogy később, az azon időben megindult élénk nemzetiségi mozgalom daczára, Pest város polgársága inkább német, mint magyar elemekkel szaporodik, a mi talán abból magyarázható, hogy ugyanazon időre esik a város kereskedelmi jelentőségének emelkedése is, mi által leginkább német és külföldi elemek vonzattak ide. E feltűnő jelenség további magyarázatul szolgál azon körülmény, hogy a polgári cím az utóbbi időkből már nem képezte oly áhítás tárgyát mint azelőtt részben csakis az avval összekapcsolt egyes jogok elnyerése kedvéért kérelmeztetett.¹⁾ Így például bormérést csak polgár tarthatott

¹⁾ A polgárságba való fölvetel különben Pesten 1848-ban, Budán 1867-ben szűnt meg.

és csakis polgárnak a házában. Ily körülmények között a polgárok testületébe történt fölvételek mindinkább bizonyos kiválasztási jelleget öltenek, úgy hogy az utóbbi időkben mindkevésbé jellemezhetik az *összrakosság* nemzetiségi állapotát. Ezen tényállás, valamint azon körülmény, hogy a magyarság mennyire erősödhetett már régebben a polgárságon kívüli körökben, az 1851-diki népszámlálás alkalmával tűnt ki legjobban, melynek eredményére a III-dik fejezetben még visszatérek.

II.

Visszapillantás Budaváros régibb nemzetiségi viszonyaira.

Budán már a régibb időkben is a német elem sokkal erősebb volt. Albert király idejében a német nemzet hatalmasabb volt a magyarnál; mert a magyar birói hivatalra nem is léphetett, tanácsnok is csak kettő lehetett.¹⁾ Szintúgy német vala Buda városának törvénykönyve, a mint az 1244. évtől 1421-ig alakult.²⁾

A törökök kiűzése után a városnak már régebben is német jellege még inkább erősült a behívott német gyarmatosok által, miből aztán megérthető, hogy az 1720-ik évről az országos levéltárban létező »portió-lajstromban« csak 8°/_o magyart találhatni, míg a németek száma 47°/_o-ot teszen. Ugyanazon időben azonban Budán a némettel első sorban a szerb elem mérkőzhetett, mely akkoriban a lakosság mintegy 42°/_o-át képezte.

A budai magyarságnak gyengesége kitetszik abból is, ha e székváros polgármesterei névsorán végigmegyünk, midőn aztán sajnálattal tapasztaljuk, hogy azok közt magyar nevet alig találunk. Különben Budáról is áll, hogy a török foglalás előtti időkben a sok német nevű polgármester között³⁾ több magyart találunk, különösen a török foglalás felé közeledő

¹⁾ *Podradczky*. 136. l.

²⁾ *Michnay* és *Lichner*. Buda városának törvénykönyve. Pozsony, 1845.

³⁾ Pl. *Hench* gróf, *Petermann*, *Werner*, *Tylmann*, *Ulving*, *Gleczl*, *Rabensteiner*, *Pernhauser* (mindezek a XIV. századból); *Hertl*, *Arnolth*, *Siebenlinder*, *Rechberger*, *Stadler*, *Budviser*, *Nadler*, *Holnauer*, *Münzer*, *Waisensteiner*, *Aruntzer*, *Forster*, *Pempflinger* (XV. századbeliek).

korszakban, mint a törökök kiűzése után következő osztrák időben. A Rupp által közölt, török korszak előtti birák névjegyzékében ugyanis a következő magyar nevek fordulnak elő: Szentkereszti János (1362.), Ravezay Péter (1404.), Korláth (1440.), Bornemisza Péter (1442.), Fehérvári Dénes (1457.), Erméni István (1462.), Budai István (1466.), Angyal István (1468.), Kovách István (1472.), Bresonai Lőrincz (1481.), Keresztes (1486—87.), Nagyzayw (Nagyszájú) Márton (1512.), Zekel (Székely) István (1514.), Nagy Péter (1524.), Palczán Péter (1530—31.), Ethekey Albert (1535.), Pethy Tamás (1536.), Athady János (1541.). A visszafoglalás után azonban Buda polgármesteri székén még az olasz hangzású nevek is a magyaroknál gyakoriabbak. 1688-ban találunk még egy Salgáry Pétert, 1727-ben egy Wámosyt (Rupp Vánosynak írja). Innen túl 1861-ig csak az egy Balásy Ferencz (1800—1827.) polgármester magyar hangzású neve emlékeztet arra, hogy ez alkalommal Magyarország fővárosának legelső tisztviselőiről van szó.¹⁾

Ettől alig különbözik azon eredmény, melyet a tanácsnokok névsora nyújt. Ezeknek szintén a fővárosi levéltárban összeállított névsorát a jegyzetek közt közlöm.

¹⁾ A budai polgármesterek névsorát, melyet ime közlök, a budai városi levéltárban őrzött okmányból veszem; megjegyzendőnek tartom még, hogy e névsor a Ruppnál felhozottal tökéletesen egyezik. Budai polgármesterek 1686-tól: Prenner János (1686.), Salgáry Péter (1688.), Bössinger Ferencz Ignác (1695—96.), Unger János György (1691—94. és 1698.), Sauttermeister Frigyes (1699., 1705., 1709.), Baitz János György (1710., 1711., 1716., 1719., 1722.), Zaunog János (1713.), Wolf János Gáspár (1713.), Ceresola Venerio (1700.), Wámosy Ferencz Kristóf Gáspár (1727.), Dillmann János (1730—35.), Keppeler Rudiger Gáspár (1735.) helyettes, Sailler Ferencz József (1737.) helyettes, Berger János Benedek (1738.), Schultz Lőrincz (1739.), Sauttermeister József Manó (1741.), Cetto András (1751.), Sauttermeister Manó (1755.), Klingelmayer József (1768.), Sztatini Ferencz (1786.), Kramerlauff József (1788.) helyettes, Sztatini Ferencz (1789.), Margalics János (1790.), Laszlovsky József (1795.), Balásy Ferencz (1800.), Oeffner Ferencz (1828.), Wallheim Nep. János (1848.), Pletka Lipót (1854.), Kallina Ferencz (1856.), Paulovits László (1859.), Feledy Ede (1861.), Paulovits László (1861.), Áldásy Antal (1867.) mint Házmán országgyűlési képviselő helyettese, Házmán Ferencz (1867—73.).

A polgárok névjegyzékének áttanulmányozása, Pest városánál oly tanulságos eredményekre vezetett, hogy e kutatást Buda városára is alkalmaztam. Az eredményből kitűnik, hogy Buda sokkal németebb vala, mint Pest és különösen a törököktől való visszafoglalás utáni időben oly csekély mérvben szaporodott magyar elemekkel, hogy ezeknek a nagy német többség által való felszívását és elnémetesítését majdnem elkerülhetlen szükségnek lehetett tekinteni. Míg azonban Pest városánál, századunk harminczas és negyvenes éveiben, a magyar elem szaporodása kisebb léptekben haladt, mint a megelőző évtizedekben, addig Budán a magyarság, bár szerényen, de mégis állandóan és mindig növekedő mérvben erősödött, oly formán, hogy míg a XVIII. század elején száz-száz fölött polgár közt csak három magyart találhatunk, addig századunk negyvenes éveiben már 14-et. Ez évtizedben tehát Buda magyarosodása már lépést tartott Pest városáéval, a hol ez időben — mint ezt előbb láttuk — a magyarság szintén csak ilyen arányban növekedett.

Nevezetes továbbá a szerb elem szereplésének változatos lefolyása. Mint említém, a múlt század elején a szerb nemzeti-ség Budán, hatalom tekintetében, a némettel versenyezhetett. Ha azonban az időben figyelemmel kísérték volna a nemzeti-ségi állapotoknak, az új beköltözők által előidézett, titkos és észrevehetlen változásait: már akkor is előre láthatták volna a szerb nemzetiségnek azóta bekövetkezett nagy fogyatkozásának előjeleit. Már a múlt század első negyedében a bevándorlók közt csak 12°/_o volt szerb; a második negyedében ugyan még egyszer 19°/_o-ra emelkedet azok száma, de a múlt század harmadik negyedétől fogva már 8°/_o-ra süllyedt, a XIX. században pedig még ennél is kisebb. Azonkívül a szerb elem folyvást érezhető veszteségeket szenvedett elnémetesedés és elmagyarosodás által, elannyira, hogy az 1881-diki népszámlálás alkalomával a budai kerületekben már csak 0·69°/_o szerb lakos volt található.

Az illető adatok a következők:

	Összes. fölvett polg. száma	K ö z t ü k	
		magyar	szerb
XVII. század 1692—1700	100	4 = 4.0%	5 = 5.0%
a XVIII. század I. negyedében	909	29 = 3.2%	109 = 12.0%
» » II. »	998	60 = 6.1%	189 = 19.0%
» » III. »	1028	65 = 6.3%	131 = 12.8%
» » IV. »	1518	95 = 6.3%	129 = 8.5%
Összesen a XVIII. században:	4553	253 = 5.6%	563 = 12.4%
a XIX. században: 1801—10	874	78 = 8.9%	75 = 8.6%
» » 1811—20	505	44 = 8.7%	34 = 6.7%
» » 1821—30	467	39 = 8.4%	24 = 5.1%
» » 1831—40	507	47 = 9.3%	24 = 4.7%
» » 1841—50	501	66 = 13.2%	32 = 6.4%
» » 1851—60 ¹⁾	97	15 = 15.6%	4 = 4.1%
» » 1861—67 ¹⁾	185	25 = 13.5%	3 = 1.6%
Össz. a XIX. száz. első felében:	3136	314 = 10.0%	196 = 6.3%
Mindössze 1692-től 1848-ig, tehát 156 év alatt:	7689	567 = 7.4%	759 = 9.9%

Buda város nemzetiségi szellemének jellemzéseül szolgálhat még azon körülmény is, mily nyelven vezették az ország székvárosának tanácsjegyzőkönyveit. Átnézvén ezeknek, a fővárosi levéltárban, még régi időkből is elég teljesen meglevő kóteteit, a következőket tapasztaltam:

A fővárosi levéltárban előtalálható legrégebb Buda városi jegyzőkönyv 1699-dik évből való. A jegyzőkönyv bekezdése német; az egyes pontok, hol németül, hol magyarul szerkesztvék. Ez így tart *teljes másfél századon át*, egészen az 1836-ik évig, mely évben első ízben akadtam magyar bevezetésre; a jegyzőkönyvi ürlap előnyomott rovatai pedig még ez időben is latinok valának. 1837-dik évben már gyakrabban tapasztalhatni, hogy a jegyzőkönyv baloldalán németül ígatott tárgyra, a jobboldalon magyar végzést hoztak. Az 1841-dik évben az öntudatos magyarosítás már abban is nyer kifejezést, hogy bár a jegyzőkönyvek még mindig magyar, német és latin nyelven

¹⁾ A legutóbbi években történt fölvételek kisebb jelentőségét illetőleg v. ö. a 8-ik oldalon mondottakat.

fogalmaztatnak, magát a jegyzőkönyvi mintát mégis magyar fejel nyomatták. A rákövetkező év jegyzőkönyveiben a magyar nyelv szembeszökően fölényre jut, nemcsak a latin fölött, mely már eddig is csak igen ritkán fordul elő, de a német fölött is. 1845-ben már túlnyomóan, 1846-ban pedig már tisztán magyarok a budai jegyzőkönyvek.

Ez így tartott az 1850-dik évig, a midőn a német kormány hatalma és a német hivatalnokok kezei alatt a német nyelv mindinkább háttérbe szorítja a magyart. Az 1848. év december 31-én fölvelt tanácsjegyzőkönyv még tisztán magyar. Az 1850-diki kötet még »Istennek nevében« magyar megszólítással kezdődik, valamint magyar a jegyzőkönyv nyomtatványa is. De már azon év január 4-diki ülésében találkozzunk az első német szóval: a tárgy, mely arra alkalmat szolgáltatott, a katonai bizottság jelentése vala. A német bevezetés különben még ez időben is kivételes; azonban márczius havában tapasztalhatni, hogy a magyarul igtatott tárgyra helylyel-közzel német végzést is hoznak; ugyan e hó vége felé már német igtatások is fordulnak elő, de a magyar nyelv még mindig túlnyomó. Lassankint azonban a német nyelv vergődik túlsúlyra. Meglepő különben, hogy még 1854-ben is magyar ürlapot használtak, sőt a jegyzőkönyvek bekezdése is még mindig magyar nyelven van szerkesztve; de ez időben az igtatás már tisztán német és a végzésekben is alig találkozunk magyar szóval.

Az 1855-dik évben állt be azután a teljes németesítés, a mennyiben német ürlapot is hoztak be és az igtatások és végzések is ezentúl kizárólag német nyelven irvák. Az illető könyvek czíme ez időtől: »Einreichungsprotocoll des Magistrates der königlichen Hauptstadt Ofen.«

A német nyelv hivatalos uralma egészen az 1861-dik évig tartott; ez év elején örvendezteti meg szemeinket első ízben ismét a magyar nyelvű nyomtatvány, míg a jegyzőkönyvek vezetése vegyesen magyarul és németül történik, de a magyar túlsúlyával; lassankint azután a német szó egészen kihal és a könyvek vezetése napjainkig, azaz az 1873. évben történt egyesülésig, kizárólag magyar nyelvű.

III.

Budapest nemzetiségi jellege az 1851-dik évi népszámlálás szerint.

A magyar szabadságharcz legyőzése után egyik első intézkedése volt az osztrák kormánynak, a nemzetiségek számerejét az 1851-dik évi népszámlálás alkalmával kipuhatolni. Képzeltető, hogy azon időben, a midőn a Bach-féle erőszakos németesítés közepett a nemzeti elemek a közügyektől teljesen visszavonúltak és midőn a számlálás *az osztrák katonaság* közreműködésével eszközöltetett: teljes erővel igyekezhettek oly eredmények elérésére, melyek a németek számát minél nagyobbnak, a magyarokét minél kisebbnek tüntessék föl. Nem vagyunk e tekintetben pusztá föltevésekre utalva, hanem ez állítás igazságát okmányilag is bebizonyíthatjuk. A városi levéltárban egy erre vonatkozó rendkívüli érdekes iratot találtam, melyben Pest városának akkori, az absolut kormány által hivatalába helyezett, tehát bizonyára nem magyar érzelmű polgármestere, Terczy Szilárd, keserves panaszt emel a miatt, hogy a népszámlálási bizottság tagjai »a német nemzetiség apostolai gyanánt viselkednek«, és hogy ez irányban valótlan eredményeket csikarnak ki a lakosságtól. ¹⁾ Azon izgatottságból, melylyel Terczy polgármester azon kormánynyal szemben nyilatkozik, melytől hivatalát nyerte és azon, a fenforgó körülmények közt valóban meglepő indítványából, hogy az egész népszámlálási eredmény ez okból elvettessék és új népszámlálás tartassék, — mi helyett egyébiránt csakhamar bekövetkezett Terczynek hivatalától való elmozdítottatása — meg lehet itélni, mennyire igazságtalan le-

¹⁾ Terczynek ezen bizalmas jelentését Angusz főispánhoz a »Budapest fővárosa 1881-ben« című munkámban közlésem.

hetett e fölvétel, mely, fájdalom, napjainkig az egyetlen hivatalos forrás volt a magyarországi és a fővárosi nemzetiségek számerejének megítélésére.

Terczy azonban, ki bár nem magyar volt, mégis ily ritka bátorsággal és állásának kockáztatásával védelmezé a magyar nemzetiség érdekeit, megérdemli, hogy legalább halála után, a tek. Akadémia előtt elismerésben részesüljön.

Azon eredmény pedig, melyet maga a polgármester és községtanács valótlanak és a magyarságra sérelmesnek jelzett, a következő vala :

Pesten találtatott magyar	31.965
német	33.884
tót	4187
szerb	570.

Az 1851-dik évben e szerint a magyarság, magának a német kormánynak fölvétele szerint, már ép oly erős vala, mint a németség; bátran modhatjuk tehát, hogy a magyarság már ez időben erősebb lehetett, miután láttuk, hogy ezen eredmény mily módon jött létre. De az 1851-diki népszámlálás ezenfelül még két elvi hibát is mutat fel, a mennyiben t. i. az a népszámlálási ügynek akkori, még kevésbbé kifejelett állapota szerint, nem a tényleges lakosságra, hanem csak a fővárosba illetékes egyénekre terjedt ki; ennek következtében tehát Pesten nem kevesebb mint 22.651 nem idevaló egyén egészen számon kívül maradt, a kik közt pedig nagyobb számmal magyarok találhatók.¹⁾ Továbbá elvi hibája e népszámlálásnak, hogy az izraelitákat nem mint külön hitfelekezetet, hanem mint önálló nemzetiséget tekinték. Minthogy pedig az 1881-diki népszámlálás arról győzött meg, hogy a fővárosi izraelitáknak két harmada magyarnak vallotta magát, az 1851-ben követett eljárás e tekintetben is hátrányos volt a magyarságra nézve. Ha mindkét rendbeli hibát kiigazítjuk, és e mellett az izraelita lakosságot, nem is a mostani, nemzetiségünkre kedvezőbb állapota szerint, hanem egyszerűen akkori létszámá-

¹⁾ Ez idegenek t. i. túlnyomólag cselédekből, iparosokból és deák-
kokból állanak, a kik pedig tudvalevőleg nagy részben magyarok.

hoz képest *arányosan* felosztjuk az 1851-ben talált nemzetiségek *mindegyikére*: azon eredményre jutunk, hogy

Pest lakossága idegenekkel együtt 106.379-re teendő;
ezek közt pedig volt magyar 54.640 = 51.4%.

Budán pedig az 1851-diki hivatalos eredmény szerint volt 43.019 ott honos lakó közt

magyar	7555
német	27.939
tót	1307
szerb	1180
ezenfelül izraelita	4976

Ha ezen eredményt is a két jelzett irányban kiigazítjuk, úgy a magyarok száma Budán 1851-ben legalább egy ötödét tette a lakosságnak, úgy hogy egész Budapesten 1851-ben mintegy 44%-ra tehetjük a magyarok számát.

Az erre vonatkozó pontos adatokat a 2-dik számú jegyzetben közlöm.

IV.

Budapest nemzetiségi jellege az 1881-dik évi népszámlálás szerint.

Az 1851-dik évi népszámlálás óta 30 év folyt el, a nélkül, hogy a most lefolyt népszámláláson kívül, alkalmunk lett volna azon változásokról, melyek a nemzetiségi állapotokban akár a fővárosban akár az országban végbementek, tudomást szerezni. Ez idő óta ugyan kétszer tartatott népszámlálás, 1851-ben az osztrák és 1870-ben a magyar kormány által; a nemzetiség azonban sem az egyik, sem a másik alkalommal számba nem vétetett.

Az 1881-diki népszámlálásnál a nemzetiség voltaképen szintén nem képezte az összeírás tárgyát, mert e helyett csak az anyanyelvet kérdezték; e két fogalom azonban épenséggel nem azonos és különösen nem az hazánkban. ¹⁾

¹⁾ Az »anyanyelv« és a »nemzetiség« fogalmának körei, kivált oly országokban nem esnek egybe, melyekben, mint pl. Schleswig-Holsteinban, Posen tartományában, az Alpes maritimes departementjában (Nizza) stb. épen nemzeti átalakulás van folyamatban, hol tehát rendszerint azon eset áll be, hogy az ifjabb nemzedék más nemzetiséghez tartozik, mint szülei. Nem kevésbbé jelentékeny lesz az eltérés oly országokban, melyekben nagy a bevándorlás; gondoljunk pl. Észak-Amerikára, melynek egész népessége nem-amerikai eredetű, hol azonban a bevándorlóknak már második nemzedéke teljesen beolvad a nemzettestbe és hol a nép, a nemzetiségek összeírásánál — tekintet nélkül idegen anyanyelvére — kétségkívül túlnyomó nagy részben az amerikai nemzetiséghez tartozónak vallaná magát.

A magyar birodalom azon országok közé tartozik, melyekben e két tényező mindenikének hatása érezhető. Egyrészt ugyanis hazánk népessége, melynek szaporulatát a török-tatárral évszázadokon át folytatott küzdelem annyira hátráltatta, az Ausztriából, Németországból, Németalföldről, Lengyelországból, Szerbiából és Romániából szakadatlanul be-

A bizottságnak azon tagjai, kik egyúttal tagjai az országos statisztikai tanácsnak is, emlékezni fognak arra, hogy eredetileg csakis azon kérdés vétetett föl az országos népszámlálási mintába: »mily hazái nyelven beszélnek?« és hogy ezzel szemben részemről a nemzetiségi kérdés fölvételét indítványoztam. Minthogy azonban a nemzetiségek összeírása politikai okokból mellőzendőnek találatott, meg kell elégednünk azon eredménnyel, hogy legalább az anyanyelv rovata fölvetett. — Magam részéről ugyan még ma is azon nézetben vagyok, hogy azon tudományos nehézségek, melyeket a nemzetiség meghatározása tekintetében felhoztak, csak elméleti értékűek, és hogy gyakorlatban a népességnek csakis elenyésző kisebbsége lesz az, mely az iránt tisztában nem volna: milyen nemzetiséghez tartozik. Eredményében pedig a tapasztalat is bizonyítja, hogy az anyanyelv kérdésére beérkezett válaszokat az egész világ mégis úgy tekinti, mint nemzetiségi adatokat és

vándorlókkal egészíté ki ritkult sorait; másrészt már századunk negyvenes éveiben megindult azon nemzeti áramlat, mely czéljául tekinti az idegen törzsöket szorosabban összeolvasztani a magyar nemzetiséggel, mint olyannal, mely egy évezred előtt a magyar államot alapítá s mely nemcsak számra nézve legerősebb, hanem mely a történeti fejlemény, a földbirtoknak tulajdonában tartása s az ezzel együtt járó társadalmi helyzete következtében leginkább van a vezérszerepre hivatva. E nemzeti mozgalom az utolsó négy évtized folyamában mély, kiirthatlan gyökereket vert, daczára annak, hogy csak rövid idő óta tart és daczára annak, hogy az 1849. évtől kezdve a hatvanas évek közepéig, azt a politikai reakció ama korszaka szakítá meg, melyben az alkotmány felfüggesztésével és az ország feldarabolásával együtt az erőszakos németesítés is járt kapcsolatosan.

Ily viszonyok közt különböző statisztikai eredményekre kell jutnunk, a szerint a mint az anyanyelv, vagy a nemzetiség képezi a felvétel tárgyát. És a számlálási anyag átvizsgálása alkalmával csakugyan számos esetben meg lehetett állapítani, hogy oly személyek is, kiket a magyar nemzet politikai és szellemi életében kitünő hely illet meg s kik határozottan nemzetes irányban működnek, anyanyelvül a német, tót, szerb, román, horvát, lengyel stb. nyelvet jegyezték be. A nemzetiségnek közvetlen tudakolása e szerint a magyar nemzetiség számbeli erejét nagyobbnak tüntette volna fel. Azon körülmény, hogy e helyett az anyanyelvnek bevallása kívántatott, nagy részben eltakarja azon beolvadási folyamat eredményeit, melyeket az utolsó négy évtized nemzeti mozgalma előidézett.

így a kérdéstevés ily módja tényleg csak azon eredményre vezetett, hogy a magyarság számereje valamivel — reméljük, hogy nem sokkal — kisebbnek tűnik fel, mintha egyenesen a nemzetiséget tudakoltuk volna. Távol van különben tőlem, a követett eljárást rosszallani; különösen midőn tudvalevő, hogy az kevésbbé tudományos, mint inkább politikai okokból követtetett, ez utóbbiak pedig kétségkívül fontosabbak, mint a statisztikai érdekek. Észrevételem csak arra vonatkozik, hogy a következőkben előadandó adatok természetét jellemezzem és hogy igazoljam, miszerint azok nem tekinthetők a valónak teljesen megfelelőeknek, hanem olyanoknak, melyek a magyarok számát a valónál valamivel csekélyebbre teszik.

Láttuk, hogy a magyarok száma 1851-ben a fővárosban mintegy negyvennégy százalékot tett.

Harmincz év elmúltával, mialatt a főváros magyar népessége több mint megkétszereződött s abban a magyar elem hatalmasan erősödött, az új népszámlálás azt bizonyítja, hogy a főváros magyar népességének százalékszámára 55°/_o-ot tesz, azaz mindössze csak 11°/_o-kal többet, mint harmincz év előtt. Meg kell engedni, hogy ez eredmény a leghatározottabban megczáfolná az afféle föltevéseket, mintha a legutóbbi, az önkormányzati hatóságok által végrehajtott számlálás alkalmával, a magyar nemzetiség részére mesterségesen akartak volna többséget biztosítani. Ha meggondoljuk, hogy 1851-ben az egész közélet és minden a mi azzal összefüggésben van, német vala, míg jelenleg a viszonyok épen ellenkezőek; hogy továbbá azon 200,000 ember között, kik az utolsó 15 évben, tehát azon időben vándoroltak be, melyben a magyar alkotmány és a magyar államiság új életre ébredt és Budapest nemcsak országos, de nemzeti fővárossá is lett, a magyarok száma mindinkább szaporodott, míg a nem-magyaroké mindinkább apadt; hogy tehát a nemzeti elem, a mint ezt különben várni lehetett, úgy belső fejlődés, mint a magyar vidékekről való sűrűbb bevándorlás következtében, erősödött: úgy azon eredmény, hogy a legfontosabb tényezőknél ily gyökeres változása daczára a fővárosi magyar elem egy évszázad harmadának lefolyása alatt mindössze csak 11 százalékkal szaporodott, nemcsak túlzottnak nem, hanem még csekélynek is látszik.

Az összes a fővárosban összeirt nemzetiségekre vonatkozó főszámok pedig a következők:

Magyar	195,912	tehát	ezer lakos közt	550·8
német.	118,607	»	»	»
tót	21,237	»	»	»
cseh	3,586	»	»	»
lengyel	2,441	»	»	»
szerb és horvát	1,658	»	»	»
olasz	706	»	»	»
oláh	386	»	»	»
francia	299	»	»	»
illyr	124	»	»	»
angol	101	»	»	»
ruthén	57	»	»	»
görög	48	»	»	»
orosz	35	»	»	»
spanyol	32	»	»	»
czigány	25	»	»	»
bolgár	19	»	»	»
vend.	16	»	»	»
hollandi	16	»	»	»
török	11	»	»	»
örmény.	10	»	»	»
egyéb nemzetiségű.	22	»	»	»
beszélni még nem tudó . .	10,334	»	»	»
Összesen	355,682			1000

E szerint a magyar nemzetiség a fővárosban nemcsak relativ, hanem absolut többségben is van. Utána következik a német, mely a népességnek épen egy harmadát foglalja magában, míg a harmadik helyen következő tót nemzetiség annak már csak hat százalékára megy. A többi tizenkilenc nemzetiség, mind összevéve sem haladja meg az összes népesség öt százalékát.

Az egyes városrészek tekintetében megjegyzendő, hogy a budai oldalon a német elem még ma is erősebb a magyar-

nál; különösen e kerületek nőlakossága az, kiknél a magyar nyelv és ezzel együtt a magyar nemzetiség elterjedése a legnagyobb nehézségekbe ütközik. Lesz még alkalmunk visszatérni azon befolyásra, melyet e körülmény a gyermekek nevelésére, sőt itt-ott mutatkozó elnémetesedésére is gyakorol.

A pesti oldal ellenben túlnyomóan magyar. Leginkább az a Belváros, Józsefváros, Ferenczváros és a Lipótváros.

V.

A magyar, német és tót nyelv elterjedtsége a fővárosban. A lakosság származásának befolyása.

Budapest kereskedelmi város lévén, mindig nagy számmal fogunk találni itt tartózkodó idegeneket. Az egyes nyelvek elterjedtségének megfigyelésénél mármost különbséget tesz, ha e tekintetben csakis az itt lakókra avagy az idegenekre is vagyunk tekintettel. ¹⁾ Közigazgatási és politikai szempontból azon viszonyoknak kell nagyobb fontosságot tulajdonítanunk, melyek az itt lakó népességre vonatkoznak: ezek körében pedig a magyar nyelv valamivel terjedtebb, mint a német. Ha pedig az itt tartózkodó 21.000 Ausztriába és Németországba való idegent is vesszük számba, a kik pedig a német nyelvet majdnem kivétel nélkül értik, úgy a német nyelv lesz valamivel előnyben. Egészben véve tehát azt mondhatjuk, hogy Budapesten jelenleg a magyar és német nyelvet egyaránt értik, lévén t. i. azok száma, a kik a magyar nyelvet birják, 250.257, azoké kik a németet birják, 264.459, míg tótul mintegy 52 ezren tudnak. A német nyelv elterjedtsége tekintetében különben még megjegyzendő, hogy ez nem származhatik a német elemnek nagyobb számerejéből, minthogy a németség az összes lakosságnak csak egy harmadrészét képezi, hanem azon körülményre vezetendő vissza, hogy a magyarok nagy része (t. i. 128.000 egyén a 196.000-ból) ezen nyelvet is elsá-

---

¹⁾ Ezen megkülönböztetés nem azonos az 1851-iki népszámlálásnál tett megkülönböztetéssel, a midőn csakis az itt honosokat vették számba és így a lakosságnak majdnem negyedrésze maradt számon kívül.

játította. Azok száma, kik a magyar nyelven kívül mást nem értenek 63.834-re,
 a csak németül beszélők száma (21.000 ideg. együtt) 71.299-re,
 megy, míg csak tótul beszél . . . . . 8.315.

Az egyes nyelvek elterjedtségére két tényező gyakorol döntő befolyást: az iskolázás és a bevándorlás. Minthogy Budapest gyors nagyobbodását nem népessége természetes növekedésének, hanem a bevándorlásnak köszöni, különös érdeklél bir azon kérdés feszegetése, vajjon mily vidékekről szaporodik az ország fővárosa. Ez okból az itt bemutatott térképen a színezés különfélesége segélyével egy pillantással áttekinthetővé tettem azon viszonyokat, melyek e tekintetben az ország egyes megyéiben, valamint a külföld országaiban uralkodnak. ¹⁾

A térképre vetett egy tekintet azonnal mutatja, hogy azon arány, melyben a különböző országrészek, lakosságuk átengedése által, Budapest emelkedését előmozdítják, semmiféle összefüggésben nem áll azoknak földrajzi fekvésével. Nyoma sincs, mintha a központ körül gyűrűk képződnének, melyeknek bevándorlási sűrűsége talán a távolsággal arányosan csökkenne, hanem e helyett azon sajtáságos tény mutatkozik, hogy az egyetlen Pest megye kivételével, mely e beköltözési arány tekintetében az első helyet foglalja el, a legsűrűbb bevándorlás öve kelettől határozottan elhuzódva, a fővárost nyugat felől köríti. Fehér, Komárom, továbbá Győr és Esztergom megyék azok, melyeknek hozzátartozói legnagyobb számmal időznek a fővárosban. Ezekkel délnyugaton még csak két megye, ú. m. Veszprém és Tolna, állítható párhuzamba, bár ezek is már gyengébben vannak képviselve. A Duna tulsó partján azonban, északnyugoti és északi irányban, az öv nemcsak szélesebb és magasabb lesz, hanem belerő tekintetében is nyer. Magában foglalja Nógrád és Trencsén megyét s Pozsony megyében a birodalom nyugati határát éri el. Különösen ki kell emelni Liptó megyét, melynek kivándorlási sűrűsége, a nagy

---

¹⁾ A szóbeli előadásnál azon statisztikai térkép volt bemutatva, mely *Budapest fővárosa 1881-ben* című munkámban kisebbített mértékben feltalálható. Az erre vonatkozólag itt következő észrevételek szintén e munkában fognak megtaláltni.

távolság daczára, a fővárossal tőszomszédos Pest megyéével is vetekedik.

A nevezett megyék beköltözési arányát a nagyszámú keleti megyék egyike sem éri el. Sőt e megyék némelyikében a bevándorlók száma oly csekély, hogy még külföldi tartományok is mutatnak fel ehhez hasonlót, sőt ennél nagyobb beköltözést.

Így kitűnik, miszerint Budapest fővárosa, Hajdú, Bihar, Csanád, Torontál, Temes, Szatmár és Bereg megyék lakosaira nem gyakorol erősebb vonzást, mint Morvaország vagy Alsó-Ausztria népességére, sőt hogy e két idegen korona-országból több személy vándorol be, mint pl. Krassó, Máramaros vagy Ugocsa megyéből. Még hátsóbb sorban következnek az erdélyi megyék; Kolozs és Szeben kivételével, a többi erdélyi megyék Morvaországgal, Alsó-Ausztriával vagy a bevándorlási sűrűség tekintetében még alantabb álló Csehországgal, Felső-Ausztriával és Sziléziával állanak egy sorban. Nem egy erdélyi megyénél pedig a beköltözési arány egészen a külföldnek mértékéig súlyed. E megyék: Hunyad, Aranyos, Küküllő, Fogaras, Csik, Udvarhely, Besztercze. Ugyanez áll a Horvát-Szlavon királyság valamennyi megyéjéről.

Ezen jelenség okai gazdasági, néprajzi, de politikai okokban is keresendők. A magyar alföld lakossága, mint minden földművelő népesség, állandóbb tartózkodású, röghöz kötöttebb s lakhelyéhez inkább ragaszkodó néptömeg, melynek a termőfölddel oly szoros kapcsolatban álló gazdasági tevékenysége nagy városban nem is volna kellőleg érvényesíthető. A hegyes felvidék lakói ellenben már talajuk terméketlensége által is részint az iparra, részint az alföldön s a nagy városokban végzendő bér munkára utalvák. A politikai okokra még vizsgatérék.

A beköltözési viszonyoknak ily alakulása azonban városunk nemzetiségi fejlődésére és jellegére nézve kiváló fontossággal bír. Ama tősgyökeres magyar hátvidék, mely a fővárost minden oldalról környezi, biztosítja ugyan ennek nemzeti jellegét; azonban az érintett körülményekből kifolyólag nagy sokaságban halmozódnak össze benne idegen, nemnemzeti elemek is, melyek csak hosszabb itt-tartózkodás után kezdenek

assimilálódni. Ha ezen viszonyok daczára Budapesten a lakosság már közel háromnegyed része (t. i. a még nem beszélő gyermekek kizárásával $72\frac{1}{2}\%$) bírja a magyar nyelvet, úgy ez világos biznyságot tesz ezen beolvadási folyamat általánosságáról és erejéről.

Főlemlítendőnek tartom ez alkalommal azon figyelemreméltó körülményt, hogy ezen viszonyok az utolsó tizenegy év alatt nevezetes változáson mentek át, a mennyiben t. i. hazánk minden vidékéről és különösen annak keleti megyéiből jelenleg az előbbinél erősebb vonzódás mutatkozik a főváros felé, míg ellenben Ausztriának és a külföldnek minden országaiból a bevándorlás érezhetően csökkent.

VI.

Összefüggés hitfelekezet és magyarság között.

A fővárosban létező hitfelekezetek közt legmagyarabbnak a helvét tapasztaltatott. Közülök ¹⁾ t. i. 96⁰/₁₀₀ beszél magyarul; a magyarul nem tudó négy százalék majdnem egytől-egyig külföldi származású.

A helvét hitfelekezetűek magyarsága különben ismeretes tény, és tudjuk, hogy a helvétség országszerte is, majdnem kivétel nélkül azonos a magyarsággal. Nem tudom azonban, vajjon a t. Bizottság, statisztikai adatok hiányában, helyesen megítélhette volna-e, melyik azon hitfelekezet, mely a helvétek után első sorban következik? Midőn a népszámlálási anyag apránként a fővárosi statisztikai hivatalban összegyülni kezdett, megérthető kíváncsisággal figyeltünk különösen a nemzetiségi adatokra és e tekintetben már az egyes csomók felületes átnézésénél azon meglepő benyomást nyertük, mintha a zsidóság körében felette nagy volna, úgy azoknak száma kik magukat magyaroknak vallották, de még inkább azoké, kik a magyar nyelvet birják. Most, midőn a népszámlálási anyag egész nagy halmazát már átdolgoztuk, számtalan tábla kitöltése és összegezése után végül azon eredménnyel látjuk magunkat szemben, hogy ¹⁾

az izraeliták közt magyarul beszél	77·36 ⁰ / ₁₀₀
az ágostaiak » » »	70·52 ⁰ / ₁₀₀
a katolikusok » » »	68·63 ⁰ / ₁₀₀ ²⁾

¹⁾ Mindig csak a 10 éven felülieket értve. — ²⁾ A fővárosi statisztikai hivatal csak a jelentékenyebb számmal levő hitfelekezeteket dolgozta fel külön kimutatásban. A gyérebben képviselt hitfelekezetek közt ott

E szerint magyarság tekintetében az izraeliták közvetlenül a helvétek mellé sorakoznak. Ezen állítást statisztikai adatok hiányában alig kockáztathattuk volna; most azonban, midőn a tényállás már statisztikailag be van bizonyítva, több oly mozzanat ötlük szemünkbe, a mely ez eredményt utólagosan olyannak jellemzi, milyent a fennforgó körülmények megfigyelése mellett előre is lehetett volna várni. Emlékezetünkbe juthat ugyanis, hogy az izraeliták már harminczöt évvel ezelőtt külön magyarító egyesületeket alapítottak saját körükben; hogy a pesti hitközség igazgatása már évek óta mindinkább magyarosodik; hogy szintűgy tagadhatatlan magyarosodás észlelhető az izraelita családok körében; hogy a pesti izraelita hitközség által fenntartott iskolák már évek óta kizárólag magyarok, sőt, hogy az egyházban is a német hitszónoklat mellett a magyar, már másfél évtized óta, egyenrangú helyet foglal el, mely egyenjogusítást, tudjuk, nem sikerült még minden más felekezetnél keresztülvinni. Így például köztudomású dolog, hogy csak a mult hetekben tétettek lépések az iránt, hogy a vizivárosi plébánia-templomban magyar hitszónoklatok is tartathassanak. Mindezeket összefoglalva és a posteriori okoskodva — mint ez különben a statisztikában, valamint más tudományokban is, mindig a legkényelmesebb eljárás — igen természetesen találhatjuk a népszámlálás által kiderített eredményt ¹⁾

van még az unitárius, melyet csak olymagyarnak ismerünk, mint a helvétet, továbbá a görög-egyesült, görög nem egyesült, nazarénus hitfelekezet stb.

¹⁾ A hitfelekezeti statisztika tekintetében azon általános megjegyzésem volna, hogy annak a kormányzat által hivatalosan elismert hitfelekezetek szerint kellene haladnia. Minthogy pedig a kormány két rendbeli izraelita hitfelekezet közt u. m. kongressuspárti (u. n. haladók) és autonom (u. n. orthodox) hitközségek közt tesz különbséget, ezen megkülönböztetést a hivatalos statisztikában és így a népszámlálásoknál is kellene alkalmazni. A különbség a fennforgó kérdésben különös érdekléssel bírna, mivel felismerni engedné, hogy a magyar zsidóság nemcsak hitvallása és igazgatása tekintetében, de társadalmi, művelődési és nemzetiségi tekintetben is két nagyon is különböző részre oszlik. A statisztikusnak és ethnografusnak különösen ügyelni kellene még azon körülményre is, hogy az orthodox zsidóságnak nagy része, különösen Máramaros, Bereg, Ugocea,

A mi az ágostai és katolikus hitfelekezetet illeti, az azok körében megállapított viszonyokra befolyást gyakorol azon körülmény is, hogy mindkét hitfelekezet hívei közt sok a idegen származású. Így különösen az Ausztriában született egyének nagyobb része katolikus vallású; az ágostaiak magyarsága pedig szenved azon körülmény alatt, hogy a fővárosban állandóan találkozót napszamosok nagy része ezen hitfelekezethez tartozik. Ha csak a budapesti születésű egyének nyelvismereteit vesszük tekintetbe, következőleg módosul a magyarul beszélők arányszáma:

100 helvét közül magyarul beszél	93.02
100 izraelita közül magyarul beszél	79.21

Zemplén, Sáros és Ung megyékben az u. n. chassidismuskak hódol, melynek elvei pedig nemcsak a magyar nyelvnek, hanem általában *minden* művelt nyelvnek használatát, valamint minden nemhéber munka olvasását stb. vétekképpen tiltják. Mig tehát az izraeliták haladó pártja nyelvben és érzelemben a nemzethez simúl, annak művelődési, tudományos, művészeti és irodalmi életében élénken részt vesz: addig a chassid hitfelekezet vezérei az 1866-ban N.-Mihályon tartott zsinat első pontjában határozottan eltöltötták, hogy templomaikban magyar vagy német nyelv használtassék. (Az illető határozatok 1866-ban az egyetemi nyomdában ki is lettek nyomatva.) Ily körülmények közt világos, hogy az izraelitákról készitendő statisztika nagyon különböző eredményekre vezet, a mint az az egyes felekezeteket megkülönbözteti vagy nem, és evvel együtt módosul azon vélemény is, melyet magunknak a statisztika alapján a magyar zsidóságról képezünk. — Legyen végül még felemlítve, hogy a magyar kormány, a haladó-zsidó hitfelekezet irányának helyes felismerésében, elfogadta kongresszusának abbeli kérelmét, hogy ezen hitfelekezet papjai ne felekezeti zúgiskolákban, hanem a magyar kormány ellenőrzése alá helyezett és a műveltség magasabb színvonalán álló rabbiképezdében neveltessenek. Hogy az orthodox zsidóság a chassidokkal együtt ezen nemzeti irányú intézet felállítására ellen leghevesebb izgatásokban tört ki, sőt sérelmeivel a trón lépcsőjéig is járult, az a fentebbiek után érthető; kevésbbé érthető, sőt mélyen sajnálandó, hogy akadtak magának a magyar országgyűlésnek tagjai, a kik a magyarosító haladó párt törekvéseit annyira ellenezték, hogy még a nemzeti szempontból annyira kívánatos rabbiképezde felállítása ellen is felszólaltak, minek következtében Trefort Ágoston vallás- és közoktatásügyi miniszter csakis a legnagyobb küzdelmek alatt és csakis azáltal, hogy az országgyűlés elé egy Ő Felseége által szentesített kész ténnyt állított, volt képes azon intézet felállítását keresztülvinni, mely kétségkívül egyik leghatalmasabb emeltyűje a zsidóság magyarosításának.

100 ágostai közül magyarul beszél 77·52

100 katolikus közül magyarul beszél 67·83

Érdekel birván azon körülmény is, mennyire iparkodnak a külföldről bevándorlók a magyar nyelvet elsajátítani, nem mulasztottam el a népszámlálási anyag gazdag tárházát ez irányban is felkutatni. Eredményül azon tényt hozhatom fel, hogy az Ausztriában szülöttek közül 27°/_o sajátította el a magyar nyelvet, az egyéb külföldi államokból származók közül 26°/_o. Hitfelekezet tekintetében pedig úgy találtam, hogy az Ausztriából származók közül ismét a helvétek fejtenek ki legnagyobb buzgalmat a magyar nyelv elsajátítása körül; utánok következnek az ágostaiak, aztán az izraeliták és a katolikusok; a külföldieknél azonban első sorban a helvétek után már a *katholikusok* következnek és csakis ezek után az izraeliták, legvégül pedig az ágostaiak.

VII.

Kié a jövő?

Oly kutatás, mely a felserdülő nemzedékek magyarságával foglalkozik, kétségkívül legnagyobb érdekekkel bír, mert a jövő ezeké.

Hogy ezen fontos kérdésbe bepillantást nyerhessünk, két szempontból vizsgáltam át a népszámlálási anyagot, t. i. egyrészt az iránt, hogy kipuhatoljam: mily mérvben változik el magában a család körében a nemzetiség, azaz hány esetben történik, hogy német szülők gyermekei elmagyarosodtak vagy eltótosodtak? hányban, hogy tót szülők gyermekei elnémetesedtek vagy elmagyarosodtak? Második sorban figyelmem arra irányult, miképen áll a gyermekeknek magyarsága enmagában véve?

1. A nemzetiség átváltozása az utolsó két nemzedék körében.

Ha a nemzetiségi statisztika főfeladata abban áll, hogy az illető nemzetiségek hatalmi viszonyait felderítse, úgy a betekintés e viszonyok azon változásaiba, melyek az idő folyamában zajtalanul s fel nem ismerve mennek végbe, kétségkívül legérdekesebb feladatok egyikéül tekinthető a statisztika ezen részében. Melyik államférfiú nem érezné a legélénkebb vágyat, bepillantani a népek keletkezésének és kiveszésének titokteljes műhelyébe, szemlélni, hogyan oldódik ki itt egy fonal, hogyan fűződik amott egy másikhoz, és hogy keletkeznek így lassankint új szövetek az idő szövőszékén?

A népszámlálási anyag módot nyújtott ily nagyfontosságú vizsgálás eszközlésére. Hiszen úgy a szülők, mint a gyermekek anyanyelve be volt jelentve s ennél fogva nagyon is biztosan lehetett szemügyre venni azon változásokat, melyek két,

egymásra következő nemzedék anyanyelvében beállottak. Ez eszmének technikai keresztülvitele természetesen nagy nehézségekbe ütközött, az eredmények érdekesvolta azonban busásan jutalmazá az ebbeli fáradozást.

Csalódik, a ki azt hiszi, hogy a népek életharczában valamely nemzetiség mindig és mindenütt csak győzelmet arathatna; ép ellenkezőleg, a népnek minden rétege, minden osztálya, minden nemzetisége hol nyer, hol veszít erejéből; a kérdés csak az: vajjon a nyereség nagyobb-e mint a veszteség, vagy megfordítva. E tekintetben csak a magyar nemzetiség mutat föl valóságos hódításokat, míg a többi nemzetiségek nyereségei korántsem állanak arányban a szenvedett veszteségekkel.

A mi ugyanis a főnemzetiségek ellenállási képességét illeti, úgy ez a magyarnál legerősebbnek, a tótnál leggyengébbnek bizonyult, míg a német e tekintetben a középhelyet foglalja el. Száz eset közül magyar származású gyermek ötben idegenült el nemzetiségétől; ellenben ugyanannyi tót gyermek közül nem kevesebb mint 62, a németek közül pedig 36. A tót mint a legvagytalanabb és — miként a műveltségi statisztikából számszerint is kitűnik — egyszersmind a legkevesebbé művelt nemzetiség, e szerint legcsekélyebb ellentállási erőt tud kifejteni. A tótság tömegéből a főváros magyarsága és németsége egyformán hódít magának.

A tótság e szerint legtöbbet veszít és legkevesebbet hódít. A mi pedig az elidegenített magyarokat illeti, úgy adataimból az tűnik ki, hogy a magyar nemzetiség egész veszteségét a német vonta magához és megfordítva a németét a magyar nyerte meg. Azon eset, hogy német gyermek tóttá lett volna, oly ritka, hogy 300 gyermek közül csak egynél áll be; azonban még ritkábban fordul elő a magyar gyermekeknél, t. i. 1500 közül egynél. Az egyéb nemzetiségek javára szolgáló veszteség, úgy a magyaroknál mint a németeknél, eltűnően csekély.

A német nemzetiség beolvadási aránya fejezi ki leghevesebben a két utolsó nemzedék körében végbemenő magyarosodás benső hatályosságát. Minthogy pedig egyik nemzedékről a másikra 36 százaléka magyarosodik a német gyermekeknek,

azt következtethetjük, hogy a Budapesten letelepült németek a *negyedik* nemzedékben magyarosodnak el teljesen. Nem ismerünk más országról hasonló vizsgálatokat és így nem hivatkozhatunk megfelelő adatokra; mindazonáltal nem hiszszük, hogy tévednénk, midőn azt állítjuk, hogy úgy azon európai államokban, melyekben nemzeti átalakulások vannak folyamatban, főleg Német- és Oroszországban, mint az észak-amerikai Egyesült-Államokban is, az idegen elemek beolvasztása jóval gyorsabban történik, a minnek előidézésében — legalább az európai államokban — az erélyes kormányrendszabályoknak nem épen csekély része lehet.

A fővárosi német elem átalakulási folyamának lassúsága — s a viszonyok átlag az országban sem lehetnek nagyon eltérők — nézetünk szerint a legerősebb érv annak behatárolására, mily tarthatatlan a túlbuzgó, erőszakos magyarosítás vádjá, melylyel németországi lapokban a fővárosi tanácsot és a kormányt egyaránt illették.

Tény az, hogy Budapesten a magyar elem mellett a német is — ez utóbbi különösen a budai részekben ¹⁾ — hódításokat vitt végbe. Hogy egészben véve mégis a magyarság az, mely legtöbbet hódított magának, és legkevesebbet engedett át más nemzetiségnek, az oly következménye a fővárosban létező társadalmi és politikai viszonyoknak, melyet ép oly öröndetesnek, mint másrészt természetesnek lehet tekintenünk.

---

¹⁾ Az egyes nemzetiségek átalakulása és elmagyarosodása a különféle kerületekben ugyanis meglepő különféleséggel megy végbe. Így azt találjuk, hogy azon kerületekben, melyek kiváló magyar jelleggel bírnak, mint a Belváros, József- és Ferenczváros, e nemzetiség legcsekélyebb veszteségeket szenved, ellenben legnagyobb nyereségnek örvend: a nevezett három kerületben t. i. csak egy százalékot veszített a magyarság. Ezzel szemben azonban az ó-budai kerületben teljes 16-ot! Hasonlóképen a német nemzetiség is azon (budai) kerületekben, melyekben legerősebb, csak 19 százalékot veszített, míg a Belvárosban, hol leggyengébb, 60 százalékot; ellenben megnyerte a budai kerületekben a magyaroknak 11, a tótoknak pedig épenséggel 49 százalékát. Csak a tótok nemzeti nyeresége és vesztesége tekintetében nem található említésre méltó változás, viszonylagos számbeli erejükhöz képest.

2. A gyermekek magyarsága.

Ha azt vizsgáljuk, mily mérvben van a magyar nyelv a tíz évesnél ifjabb gyermekek között elterjedve, úgy e tekintetben két ellenkező irányzat eredményével van dolgunk. Egyrészt az iskolák előmozdítólag hatnak, és valóban kevés lehet a fővárosban azon 7, 8, 9 éves gyermek, a ki a magyar nyelvet nem bírja. Azon feltevés azonban, hogy az ilykorú gyermekek közt a magyar nyelvben járatlanok egyáltalában nem volnának találhatók, a tényleges viszonyok által nem igazolhatók; mert — az iskolakerülőkötől el is tekintve — egyfelől még mindig vannak oly egyes magán- és felekezeti tanintézetek, melyekben a magyar nemcsak hogy nem oktatási nyelv, de még mint tantárgy sem talál kellő méltatásra; másfelől azonban a nők, azaz az anyák, kevésbé jártasak a magyar nyelvben, mint a férfiak, úgy hogy minden felekezet körében számos 2—6 éves gyermek található, ki a magyar nyelvet nem bírja.

Ez ellentétes áramlatok végeredménye a család, és az iskola közt folytatott harc eredménye, a következő számokból ismerhető fel, melyek szerint t. i. száz—száz tíz éven alóli és tíz éven felüli egyén között (a még beszélni nem tudók leszámításával) a magyar nyelvben jártas

	<i>gyermekek közt</i>	<i> felnöttek közt</i>
a helvéteknél	96·46 ^o / _o	96·23 ^o / _o
az izraelitáknál	84·51 ^o / _o	77·36 ^o / _o
az ágostaiknál	76·64 ^o / _o	70·52 ^o / _o
a katolikusoknál	69·64 ^o / _o	69·63 ^o / _o .

Összehasonlítva a gyermekekről és a felnöttekről kimutatott adatokat, kitűnik, hogy különösen az izraelitáknál a magyar nyelv ismerete a gyermekek között meglepően terjed. A jelen adatok szerint tehát városunk izraelita lakossága okvetlenül a magyarság előmozdítója gyanánt tekintendő.

Ama feltűnő hanyatlás, mely a magyar nyelv ismerete tekintetében egynehány felekezet gyermekeinél mutatkozik, ezen jelenség okainak további kutatására készítetett. Csakugyan némi magyarázatot találtam aztán azon tényben, hogy ily

hanyatlás egyik pesti kerületben sem észlelhető: itt minden felekezetnél a gyermekek között nagyobb a magyarul tudók száma, mint a felnőttek között, a mint az a következő százalék-számokból kitűnik, melyek szerint a pesti oldalon száz—száz egyén közül bírja a magyar nyelvet

	<i>kath.</i>	<i>ágost.</i>	<i>helv.</i>	<i>izr.</i>
az összes népesség körében	72·19	71·19	91·30	80·20
a gyermekek körében pedig	77·13	78·04	96·98	87·04.

Ha azonban a budai oldalra megyünk át, egészen eltérő viszonyokra találunk: a gyermekek itt t. i. még nem beszélnek magyarul. Még a helvéteknél és izraelitáknál is, e tekintetben a gyermekek hátramaradása tapasztalható. Magyarúl beszél ugyanis a budai kerületben száz—száz egyén közt

	<i>kath.</i>	<i>ágost.</i>	<i>helv.</i>	<i>izr.</i>
az összes népesség körében	57·80	71·93	91·99	63·23
ellenben a gyermekek körében csak	51·08	68·52	89·48	58·59

Ha emlékezetünkbe idézzük azon tapasztalatot, hogy a magyar nyelv terjedése épen Buda nőnépességének körében különösen lassú, úgy ebben is feltalálható annak magyarázata, miért találunk itt a gyermekek, különösen az iskolát még nem látogatók között, oly sokat, ki a magyar nyelvet nem bírja.

A főváros iskolai politikája ezek után tehát különösen a leányoktatás felé fordulhatna, míg másrészt a budai kerületek mutatkoznak azoknak, hol a család és az iskola közti harc legélénkebb, a hol tehát legnagyobb buzgalom és kitartás volna kifejtendő. Egészen véve azonban e statisztikai vizsgálat azon öröndetes eredménnyel végződik, hogy a lakosság nagyobb részében maga a családi nevelés is hatalmas tényezője és támogatója e magyarosodásnak, hogy tehát a felszűrődő nemzedékek mind nagyobb mérvben válnak magyarokká.

Befejezés.

Visszapillantván az előadott tényekre, lehetetlen nem éreznünk, mennyiben képezik a fővárosról megállapított viszonyok tükörcképét az országos állapotoknak.

A népszámlálás adataiból kitűnik, mily nagy buzgalommal sajátítják el a fővárosban lakó németek és tótok a magyar nyelvet; másrészt kiderült azon tény is, hogy a főváros igen nagy mérvben szaporodik német és tót megyék lakosságaiból, míg oláh, orosz, szerb vagy horvát vidékekre, ugyyszólván semmi vonzerőt sem gyakorol: az ország fővárosa — egyelőre legalább — nem igen tarthat számot, hogy ilyen vidékekről szaporodjék.

Ezen vidékeknek Budapesttől való tartózkodása pedig nem látszik sem a véletlennek, sem a földrajzi távolságuknak, tulajdoníthatónak: Beregmegeye nem esik távolabb a fővárostól, mint Árva, Pozsony vagy Mosonmegyék; Zala, Baranya vagy Somogymegyéket, melyekre pedig a főváros oly erős vonzerőt gyakorol, csak a keskeny Dráva választja el a horvát vidékektől, a honnan pedig ugyyszólván egy ember sem jön Budapestre. Állíthatni tehát, hogy a főváros nagyobbodása nemcsak anyagi és gazdasági tényezőktől függ, hanem részben befolyása alatt áll még a nemzetiségek nagyobb vagy kisebb vonzódásának is. Valamint a politikai életben az oláhok, szerbek, horvátok kevésbé látszanak a magyar nemzethez szítni, mint a németek és tótok ugy áll e vonzalom a főváros gyarapodása tekintetében is. ¹⁾

---

¹⁾ E tekintetben nemesak érdekesnek, de jellemző voltuknál fogva határozottan fontosaknak tartom azon adatokat, melyeket a névmagya

Belátván, hogy a világtörténet sem egyéb, mint az emberiség létért való harcának szinpada és hogy e harcban minden nemzetnek azon kell lennie, hogy erejét nagyobbítsa: tárt karokkal kellene fogadnunk minden idegen szövetségest. Ezen szempontból fogván fel a magyar nemzet politikai programját, azt a németek és tótok iránt való legnagyobb előzékenységnek kellene átlengnie. Ennek folytán nemcsak ama szokásos sértő és elidegenítő kicsinlést, kell rossz politikának elismernünk; de még a büszke visszatartást sőt még a tréfás gúnykolódást is. Nemcsak az éleztapokban, de a politikai sajtóban is kelletlenül gyakrabban találunk gúnyoros megjegyzéseket vagy élezceteket a »német sógor«-ról vagy a »tót atyafi«-ról. Pedig minden gúnyzó, minden élcz, melyet németek és tótok ellen röpitünk, okvetlenül sebet ejt; habár gyengét is, nem láthatni okát, mért kellene szövetségeseink ellen sebző nyilatkat röpitnünk.

Igazágtalanok volnánk azonban, ha e helyen megfeledkeznénk azon fajról, mely idegen származása daczára és daczára azon sértő modornak, melylyel fogadtatik, mégis oly szívósan ragaszkodik a magyar nemzethez. Láttuk az imént, hogy a magyar nyelvet egy idegen faj sem terjeszti oly nagy mérvben, mint a zsidó; tudjuk, hogy a zsidók erejükhez képest hozzájárulnak, hogy a magyar nemzet irodalomban, művészetben, tudományban is gyarapodjék és mindenesetre sokkal inkább szítnak a magyarhoz, mint a szerbek, oláhok vagy horvátok. A hallott statisztikai számokkal szemben nagyon furdosának kell találunk, ha a fővárosi zsidóságot magyartalan-

---

rosítások előfordulásából levonhatunk. Mert mi egyéb a névmagyarosítás, mint annak leghatározottabb kijelentése, hogy az illető másnak, mint magyarnak még látszani sem akar. Ez okból nagyon is érdemes dolognak tartottam a hivatalos lapban, ez év kezdetétől (május 16.) közzétett névmagyarosításokat átnézetni és azokat statisztikailag földolgozni. A magyarosítások száma összesen 837-re rúg. A mennyiben a fölcserélt régi név után ítélhettem, nem volt azok közt egyetlen egy horvát sem; szerb talán 6 lehetett; 3 oláh, 2 lengyel és egy-egy görög és olasz. Azonban találtam 148 magyarosított tótot (64 család), még több németet, t. i. 198-at, (91 család) és legtöbb izraelitát, t. i. 466-ot (232 család.) (Azonkívül volt 12 magyar, a ki nevét elváltoztatta, míg 38 esetben a nemzetiséget megállapítani nem lehetett).

sággal vádolják: láttuk, hogy csakis az egy helvét vallásúak nevelik gyermekeiket magyarosabban; az országos számlálás pedig szintén arról tett tanúságot, hogy a zsidók azon fajok közé tartoznak, a melyek leginkább magyarosodnak. ¹⁾ Ilyen munkás, vagyonszerző és műveltségre hajló fajt pedig magától eltagadni, a népelet végzetteljes harczában ajánlkozó ilyen szövetségest elutasítani, az, ha egyébnek nem, legalább politikai hibának nevezendő.

A népszámlálási anyag még számos más, többé-kevésbbé érdekes felvilágosításokat tartalmaz a főváros nemzetiségi állapotáról, melyek azonban, a tisztelt hallgatók fárasztása nélkül ez előadás keretébe nem vonhatók be. ²⁾

Az előadottakból azonban világosan kitűnik, hogy a főváros lakossága jelenleg nagy magyarosodási folyamaton megy keresztül és pedig egyrészt az által, hogy a fővárosba költözők közt jelenleg több a magyar és kevesebb a nem-magyar vidékről, illetve külföldről származók száma, mint az előbbi években; továbbá annak következtében, hogy a már itt lakók családi körükben, valamint az iskolák magyarsága által erősen magyarosodnak.

Ez utóbbi tekintetben nem csekély érdeme van a főváros hatóságának, mely különben közigazgatási téren is erősen magyarosítja a főváros jellegét. Ez utóbbi tekintetben azonban nagyon is kívánatos a mértéknek bölcs betartása. Nem tagadhatjuk és azért nem is szabadna felejtenünk, hogy a

¹⁾ Azon adatokból t. i., miket *Keleti Károly* a m. é. decz. 16-án tartott akadémiai értekezésben az egész ország nemzetiségi állapotairól közzé tett, szintén efféle eredmények vonhatók le. Volt t. i.

2.019,977 helvét közt magyar nemzetiségű	1.905,892 = 94.35%
624.680 izraelita közt magyar »	351,595 = 56.28%
6.478,731 katolikus közt magyar »	3.441,547 = 53.12%
1.119,779 ágostai közt magyar »	256.106 = 22.87%
1.490,123 görög-egyesült közt magyar »	135,555 = 9.09%
1.931,727 » nem » » » »	256,106 = 0.91%

A kisebb hitfelekezetek közt kiemelendő az 55,796 unitárius, kik között 94.38% magyar.

²⁾ Ezen részletesebb eredményeket a »Budapest 1881-ben« című munka 2-dik kötetében fogom kiadni.

külföldiek levonásával is, még mindig 72.000-re rúg azon fővárosi lakók száma, kik magyarul nem értenek. Ily tömeg magyarosítására legalább egy nemzedéken át kell a kitűzött irányban működni. Egy nemzet életében ily időszak alig számít és annak kiméletes bevárása annál inkább van helyén, mentül nagyobb amúgy is ez elemeknek magyarosodási hajlama.

A főváros nemzetiségi fejlődésének történetében ismételtelen voltunk tanúi az erőszakos németesítésnek. Erőszakos magyarosításról szó soha sem lehetett. Azon tény, hogy a főváros, nemzeti feladatának helyes felfogásában, a magyart választá saját hivatalos valamint az általa fentartott iskolák nyelvének, józanul csak nem lehet erőszakosnak tekinteni, midőn látjuk, hogy a mellett a magán- és a hitfelekezeti iskolákban valamint az egyházakban tetszés szerint használhatják a német, tót, szerb, görög stb. nyelvet, és midőn látjuk, hogy a főváros némely kerületeiben idegen elemek társadalmi úton is tehetek hódításokat a magyarság rovására. A tényleg létező erős magyarosodási folyamat egyszerű és szükségszerű következménye a fenforgó politikai viszonyoknak, a magyar nemzet vezérszerepének. Legjobban kitűnik ennek igazsága, ha egy pillantást vetünk a nemzetiségi állapotok ama fejlődésére, melyet Buda és Pest városai két évszázad folyamában felmutatnak. Hogy e fejlődést jobban emlékeztünkbe véshessük, annak folyamata a mellékelt ábrán grafikailag van előadva. Arra, különösen az alsó részére vetett szempillantás meggyőzend arról, hogy két évszázad hosszú lefolyása alatt; daczára a sors mindenféle viszontagságának, daczára annak, hogy a magyarság sem a kormányban sem a társadalomban támaszra nem talált, sőt ellenkezőleg előbb egyszerűen mellőzték, később pedig a legnagyobb elnyomatásnak, sőt üldözésnek volt kitéve: hogy daczára mindennek, a magyar elem a fővárosban az idők folyamában mindinkább meg erősödött.

E tény hangosan szól a mellett, hogy a főváros magyarosodása nem valami mesterkélten előidézett múltó tünelemény, hanem az állapotok természetében gyökerező és történeti szükségszerűséggel fellépő természetes fejlemény. Ennek

tudata megnyugtatólag, a fejlődés eddigi menete bátorítólag hathat minden hazafi szívére. Kivánom, hogy az, a ki egy évtized mulva majd azon helyzetben lesz, hogy e helyről előadhassa a legközelebbi, 1890. évi népszámlálás eredményeit, fővárosunk felvirágzásáról és magyarosodásáról, ép oly kedvező jelentést tehessen, mint minőnek eddigelé lehetünk tanúi.

Jegyzetek.

Első jegyzet: *Buda város tanácsának tagjai a visszafoglalástól egészen a főváros egyesüléséig, azaz 1686-tól 1873-ig.*

Rupp Jakab buzgalmának köszönjük Buda városa polgármestereinek és várparancsnokainak teljes névjegyzékét. Ugy a jelen értekezés szűkebb keretébe valónak, valamint általánosabb történeti szempontból is érdekesnek tartottam ezen gyűjteményt Buda város tanácsnokainak névjegyzékével kibővíteni. Midőn ezennel e jegyzéket közzéteszem, kötelességem, Schmall Lajos fővárosi allevéltárnok úrnak köszönetet mondani azon különös előzékenységet, melylyel ez értekezésre szükségelt több rendbeli levéltári adatok egybegyűjtésénél és így az itt közlendő jegyzék egybeállítása körül is támogatott, melynek szerkesztése különösen az által vált fáradsztóbbá, hogy a tanács-jegyzőkönyvekről gyakran át kellett menni magokra az előadói ívekre is. Fölötte sajnálom, hogy Pest városa tanácsnokainak ilyenforma teljes névjegyzékét, az e munkával összekapcsolt nagyobb fáradság és saját elfoglaltságom következtében el nem készíthetém. Talán más valaki vállalkozik majd e hézag pótlására.

Azok számára, a kik az itt következő névsort nemzeti-szempontról akarnák felhasználni, nem árt megjegyezni, hogy a jelen korban már sokkal kevesebb lehetne a nevek hangzásáról az illetők nemzetiségére következtetni, mint azelőtt. Nehogy egy-két évszázaddal utánam következő statisztikus saját korunk állapota felől téves következtetéseket vonjon, legyen itt fölemlítve, hogy a jelenlegi fővárosi tanács kebelében vannak ugyan nem-magyar nevű egyének is, hogy azonban azok magyarsága és hazafias érzelme iránt semminemű legkisebb kétség sem létezik.

A) Tanácsnokok.

- 1686—1695. Prennczer János, szalgházi Szalgházi Péter, Bösinger Ferencz Ignác, Unger János György, Sautterheimi Sauttermeister Frigyes, Buitz János Kristóf, Zaunog János, Hochenwarther Mihály, Stein Vidá, Kiechl Miklós (egyszersmind főjegyző), Lenek Henrik (egyszersmind élelmezési igazgató), Faber Hyeronim, Cerosala Vincze.
- 1696—1705. Bösinger Farkas (egyszersmind szállásoló és becselő), Krempel Tóbiás, Brientano Bernát, Reinhold Farkas (ezredes), Schröder György, Wabler Ferencz, Eckher János, Meyling Ulrik Benedek (1705-ben főjegyző is), Werner Balázs, Keppeller Gáspár (1705-ben aljegyző és telekkönyvfőnök is).
- 1706—1715. Schmidt Ágoston, Wiser András, Kokahl Ferencz, Wánosy Ferencz Kristóf (1711-ben egyszersmind főjegyző), Felber János Zsigmond, Kahenek Bernát, Schmidt Mátyás (egyszersmind aljegyző).
- 1716—1725. Dillmann János Sebestyén, Götz János György, Sailler Ferencz József, bánovi Banovszky Ferencz, Dominicus Orbán, Roth János, Wolf János Gáspár, Höllbing János, Voszmayer János József, Mayerberg Kristóf Károly.
- 1726—1735. Deppse Ferencz Xaver, Lan Péter, Mayer János György.
- 1736—1745. Sautterheimi Sauttermeister József, Traxler Mátyás, Sztatini Gábor, Hoffmann János Kristóf, Perger János Benedek, Schultz Lőrincz, Rűcz Boldizsár, Christen Antal, Glöckner János György, Bernnica János Péter, Cetti Jakab, Hörger Antal, Eker János Mihály, Dillmann János, Rödl János György, Klingelmayer József.
- 1746—1755. Mayer János György, Sztatini Ferencz, Schiffreder János Frigyes, Spevágh János.

- 1756—1765. Gütschwager Antal, Dimschütz János, Kramerlauf József, Balásy Ágoston, Reimprecht Ferencz.
- 1766—1775. Hillebrand Ferencz József, Krammer Károly, Pauer Ádám.
- 1776—1785. Szeth Antal, Pavianovich János, Rudolf Ferencz, Lászlóvszky József, Petőcz Márton.
- 1786—1795. Kramerlauf (Kalmárfy) Ignác, Balásy Ferencz, Aigner Tóbiás, Stankovics János, Pavianovich Ferencz, Perger Ignác.
- 1796—1805. Psehercz András, Axamethy István, Spath György, Stermenszky András, Pavianovich Mátyás, Fidler Lipót, Hagies György.
- 1806—1815. Szeth Kristóf, Gammel Ferencz, Öffner Ferencz.
- 1816—1835. Schweizer János, Schreiber Ferencz, Kolleda András, Keller Ferencz, Wallheim János, Nagy Benedek.
- 1836—1845. Bajcsy Károly, Schmidt Ferencz, Türböck János.
- 1846—1849. Balasy Antal, Brandwein János, Nerodolik József, Paulovits László, Temesváry Döme, Teley Ede, Andorffy Károly, Cullmann György Fülöp, Palos József.
- 1851—1860. Keller Ferencz, Nékám József, Nerodolik József, Brandweiner János, Paldt József, Paulovits László, Cullmann György, Temesváry Döme, Greifenegg Vilmos, Fekete Károly, Aldássi Antal, Stankovits József, Grünberg Ferencz, Weidinger Alajos, Prohaszka András, Brückner Antal, Davidovits Pál, Goldberger Károly, Gretschel József.
- 1861—1873. Reinboldt Nándor, Ebenhöch Antal, Csik József, Petrovič Szilárd, Kunhegyi Kamil, Karmemayer Károly, Devéky István, Kralitz Kálmán, Ország Sándor, Peregriny Elek, Heinrich Ödön, Rupp Zsigmond, Kerntler Ferencz, Réményi Lajos, Mercsey György, Alkér Gusztáv.

B) Főjegyzők.

1686—1717. Küchel Miklós. 1717—1728. Vánosy Ferencz József Gáspár. Roth János Iván. 1728. Neuhauser Ferencz Tamás. 1738. Payerl Mihály. 1740. Neuhauser Ferencz. 1751. Müller Nándor. 1766. Pavianovich János. 1780. Balásy Ferencz, 1793. Spath György. 1804. Szeth Kristóf. 1806. Öeffnér Ferencz. 1816. Mayer Mihály. 1819. Koleda András. 1828. Schmidt Ferencz. 1837. Alkér Antal. 1843. Nékám József, Hazmann Ferencz. 1848. Micsinyi Antal. 1861. Kamer-mayer Károly. 1862. Ország (előbb Reich) Sándor. 1866. Alkér Gusztáv. 1872. Bogisics Károly.

C) Főkapitányok.

1786. Krammer Károly. 1095. Wurm Ádám. 1801. Pavianovich Ferencz. 1811. Szeth Kristóf, Szeitel János (hadnagy). 1828. Sweitzer János. 1828. Adlmann János (hadnagy). 1832. Walheim János. 1837. Keller Ferencz. 1845. Schmidt Ferencz. 1848. Andorffy Károly. 1861. Aldásy Antal. 1862. Petrović Szilárd. 1867. Kovics Károly.

Második jegyzet: *Budapest nemzetiségei 1851-ben. (Palugyay szerint.)*

(Csak az itt honos népesség iratott össze.)

	Népösszeírási eredmény			Százalékokban.		
	<i>Buda</i>	<i>Pest</i>	<i>Együtt</i>	<i>Buda</i>	<i>Pest</i>	<i>Együtt</i>
Magyar	987 } 7.555 }	5.686 } 31.965 }	6.673 } 39.520 }	2.3 } 17.6 }	6.5 } 38.2 }	5.4 } 31.2 }
Német	3.656 } 27.939 }	6.026 } 33.884 }	9.682 } 61.823 }	8.6 } 64.9 }	7.4 } 40.4 }	7.6 } 48.8 }
Tót	171 } 1.307 }	745 } 4.187 }	916 } 5.494 }	0.4 } 3.0 }	0.9 } 5.0 }	0.7 } 4.3 }
Szerb	154 } 1.180 }	101 } 570 }	255 } 1.750 }	0.3 } 2.7 }	0.1 } 0.7 }	0.2 } 1.4 }

	<i>Buda</i>	<i>Pest</i>	<i>Együtt</i>	<i>Buda</i>	<i>Pest</i>	<i>Együtt</i>
Izraelita ¹⁾	(4.976)	(12.642)	(17.618)	(11.6)	(15.0)	(13.9)
Olasz	6 } 46 }	23 } 130 }	29 } 176 }	0.1	0.03 } 0.2 }	0.1
Román	2 } 16 }	17 } 98 }	19 } 114 }	0.1	0.02 } 0.1 }	0.1
Egyéb ²⁾	—	44 } 252 }	44 } 252 }	—	0.05 } 0.3 }	0.2
Összesen	4.976 } 38.043 }	12.642 } 71.086 }	17.618 } 109.129 }	11.6 } 88.4 }	15.0 } 85.0 }	13.9 } 86.1 }
Idegen	7.108	22.651	29.759	—	—	—
Főösszeg	4.976 } 45.151 }	12.642 } 93.737 }	17.618 } 138.888 }	—	—	—

¹⁾ Az izraelitákat 1851-ben önálló nemzetiség gyanánt mutatták ki, ennél fogva azoknak számát itt részarányosan osztottam el a többi nemzetiségek között; ezen szétosztási eredményeket képviselik az apróbb számok.

²⁾ Horvát 56, illir 41, francia 46, belga 2, svájci 11, angol 12, cigány 84.

TARTALOM.

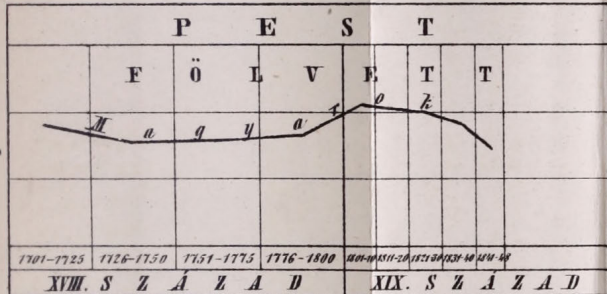
	Lap
I. Visszapillantás Pest város régibb nemzetiségi viszonyaira . . .	3
II. Visszapillantás Buda város régibb nemzetiségi viszonyaira . . .	10
III. Budapest nemzetiségi jellege az 1851-ki népszámlálás szerint	15
IV. Budapest nemzetiségi jellege az 1881-ki népszámlálás szerint	18
V. A magyar, német és tót nyelv elterjedtsége a fővárosban. A lakosság származásának befolyása	23
VI. Összefüggés hitfelekezet és magyarság között	27
VII. Kie a jövő?	31
Befejezés	36
Jegyzetek	41

Budapest magyarsága a XVIII század kezdetétől napjainkig.

- A.) A polgárságba felbelt magyarok száma szerint.
 B.) Összeírások eredményei szerint.

A.

B.

